

ARKEOLOGI I NORR 13

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för idé-
samhällsstudier

UMEÅ UNIVERSITY
Department of
Historical, Philosophical
and Religious studies

**Tryckt med bidrag från Humanistiska fakulteten
vid Umeå universitet**

Omslagsbild:

Axelklaffsbeslag från Volga-Kama påträffat i Sangisområdet
Foto Staffan Nygren © Norrbottens museum.

Utgivare och distribution:

Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet
SE-901 87 Umeå, Sverige

Redaktör:

Per H. Ramqvist
epost: per.ramqvist@arke.umu.se

Grafisk form, lay-out och omslag:

Per H. Ramqvist
Brödtexten är satt med Garamond 10/12
och rubriker med Arial Narrow

Engelsk språkgranskning

Sees-editing Ltd, UK
ISSN 0284-558x

Tryck:

Original, Umeå
2012

Innehåll

<i>Per H. Ramqvist</i> Förord	v
<i>Helena Knutsson & Kjell Knutsson</i> The postglacial colonization of humans, fauna and plants in northern Sweden	1
<i>Ola George</i> Neolitiska människor och svin i Ångermanland	29
<i>Carina Bennerhag</i> Samhälle i förändring - järnålder i Norrbottens kustland	45
<i>Per H. Ramqvist</i> Geosocial diversitet under folkvandringstiden. Idéer utgående från Medelpad	75
<i>Peter Persson</i> Timrådalen - en förbisedd högstatusbygd i Medelpad	105
<i>Katarina Eriksson & Olof Sundqvist</i> Järn, makt och kult i Gästrikland under yngre järnåldern	131
<i>Anders Huggert</i> Skidspetsen från Stormyrån i Bygdeträsk - ålder utifrån kol-14-datering och ornamentik	167
<i>Maria Björck</i> Storskalig kolproduktion i Gästrikland	183

Järn, makt och kult i Gästrikland under yngre järnåldern

Katarina Eriksson & Olof Sundqvist

English summary

In this paper we discuss the relationship between iron, political power and cult in the province of Gästrikland, Sweden, during the Late Iron Age. We argue that, to a certain extent, the pre-Christian royal power and uppermost elite of the Lake Mälaren region exercised influence over the public cult at the vi-sanctuaries in Gästrikland. By means of this authority over cult and other public ceremonies this politically powerful group also gained some indirect influence over natural resources and the production of iron both locally and regionally. In order to support this suggestion, it is examined from the perspective of both the archaeology and history of religion. Activities at the vi-sanctuaries in Gästrikland and at pre-Christian cult sites elsewhere in Scandinavia are investigated using an interdisciplinary approach.

Katarina Eriksson, Länsmuseet Gävleborg, Box 746, SE-80128 Gävle, Sweden.
katarina.eriksson@xlm.se

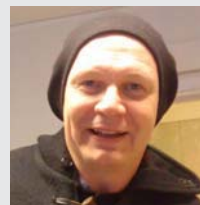
Olof Sundqvist, Avdelningen för utbildning och ekonomi, Högskolan i Gävle, SE-801 76 Gävle, Sweden. ost@hig.se

Introduktion

Då man talar om Gästrikland under yngre järnålder kommer man ofta in på järnframställningens betydelse. Man har funnit omkring 500 framställningsplatser (slaggplatser) och närmare 200 kolningsgropar i området. Dessa fynd indikerar att Gästrikland var ett av de mest betydelsefulla områdena för järnproduktion i östra Mellansverige (jfr Englund 1983:33; 1994:20). Produktionen av järn tog fart under århundradena kring Kristi födelse, men var då en utpräglad utmarkshantering med karaktär av ren exploatering. Vid yngre järnålderns början förändras mönstret i hanteringen. Den knyts i stället till gårdarna och förekommer i alla bebyggda områden i landskapet (Eriksson *et al.* 2008). Förändringen i hanteringens administration hänger samman med ekonomiska och sociopolitiska förändringar inom landskapet, men också med processer och transformationer i omvärlden (se t.ex. Baudou

Katarina Eriksson (f. 1962). Arkeolog vid Länsmuseet Gävleborg sedan 1994, arbetar med uppdragsarkeologi, rådgivning och forskning. Har särskilt intresserat mig för yngre järnålder, förhistorisk järnhantering samt tidigt utmarksbruk.

Olof Sundqvist (f. 1959), docent i religionshistoria vid Högskolan i Gävle. Har i flera publikationer skrivit om ämnen som makt och religion, kultledare, Mithras-kulten och religiös ackulturation.

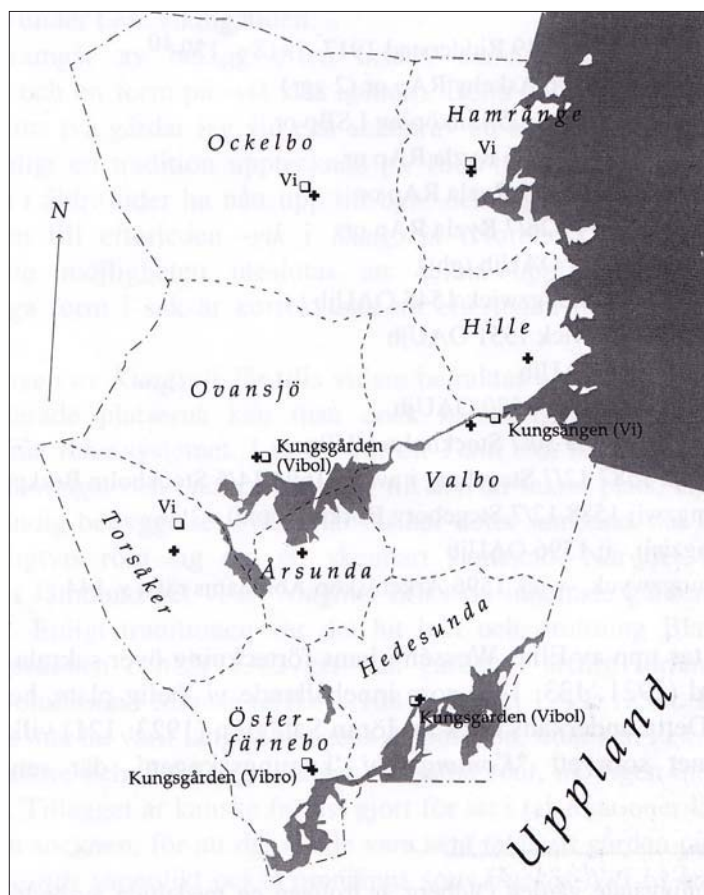

Fig. 1. Karta över Gästrikland med socknarna och kyrkorna markerade (efter Vikstrand 2000).

1963:5; Hyenstrand 1979:140; Ström 1999). En av drivkrafterna bakom järnproduktionen bör sannolikt sökas i de ekonomiska och politiska förhållanden som rådde i Mälardalen (se t.ex. Ström 1999). Där saknades nämligen naturliga förutsättningar för sjö- och myrmalmsbildning (Englund 1983:93), samtidigt som det sedan länge fanns ett stort be-

hov av järn för tillverkning av jordbruksredskap, vapen, nitar till båtar, hästutrustning och så vidare (Hyenstrand 1974: 153, 1983:141). Dessutom behövde den framväxande kungamakten och eliten i Mälardalen järn för att upprätthålla och finansiera olika typer av allians- och gåvobytessystem (se Budtz 1994:30; jfr Bellander 1945:22). Det finns dock inga tydliga indikationer på fysisk närvaro av en uppländsk kungamakt eller en dominerande regional elit i Gästrikland som kan ha utövat inflytande på den produktion som utfördes av lokalbefolkningen under yngre järnålder. Storhögar och gravar med mer praktfulla fynd saknas där (med undantag för den kända Axmarhögen), liksom husabyar och tuna-platser. Det finns dock en företeelse i landskapet som skulle kunna sättas samman med kungamakt och kontroll av offentliga aktiviteter, nämligen *vi*-platserna.

Det fornsvenska begreppet *vi* (fvn. *vi*) är det enda ord i ortnamnen som otvetydigt syftar på förkristen kultplats (se Hellquist 1957:1337; Andersson 1992:77ff; Vikstrand 2001:298ff). Folke Hedblom har i en klassisk studie visat att i samtliga äldre socknar i Gästrikland (Hamrånge, Ockelbo, Ovensjö, Torsåker, Österfärnebo, Hedesunda och Valbo) har det funnits en by som kallats *Vi* (Hedblom 1958:76ff, se också fig. 1). Denna by är ofta lokaliserad centralt i socknen, intill en medeltida kyrka, det vill säga vid platser som tidigt berörts av impulser söderifrån. Den ligger alltid i det ur kommunikationssynpunkt bästa läget. I detta sammanhang är det ytterst intressant att notera, att i fyra av dessa socknar har *vi*-byarna antingen från tidig medeltid varit eller efterhand blivit kungsgårdar eller kronogods (se Vikstrand 2000:223). Ortnamnsforskaren Per Vikstrand har påpekat att denna relation mellan kungsgårdar (alt. *tuna*-bebyggelser) och *vi*-platser också förekommer på andra platser i Mälardalens omnejd. Vikstrand föreslår att *vi*-platserna ”ska uppfattas som uttryck för en konungainstitution i periferin av dess inflytelseområde” (Vikstrand 2000:226; jfr Ström 1999). Ortnamnen indikerar således närvaron av en högre elit eller kungamakt i Mälardalen relaterad till förkristen kult redan under vikingatiden.

Följande undersökning bygger vidare på Vikstrands resonemang. Vi föreslår att den tidiga kungamakten eller eliten i Mälardalen i viss utsträckning utövade inflytande över den offentliga kulturen vid *vi*-platserna i Gästrikland under yngre järnålder. Därmed fick man också indirekt ett visst grepp om naturresurser, järnhanteringen och annan produktion

både lokalt och regionalt. Ronnie Jensen har diskuterat liknande tankar, men aldrig publicerat dem. Till skillnad från Jensens studier bygger vår undersökning på ett tvärdisciplinärt tillvägagångssätt där både arkeologi och religionshistoria beaktas. För det första ska vi diskutera hur det ser ut rent konkret i anslutning till *wi*-platserna i Gästrikland och undersöka huruvida man kan urskilja vissa mönster och tendenser som rör järnproduktion, kult och makt. I denna inledande empiriska undersökning kommer vi att ta upp och diskutera namn, gravar, gravfynd, järnframställningsplatser och runinskrifter. Gravmaterialet från yngre järnålder i Gästrikland karakteriseras av homogenitet, både när det gäller gravfältens sammansättning och när det gäller fyndmaterialet. Det antyder ett lokalsamhälle med avsaknad av större sociala skillnader (Eriksson *et al.* 2008). Fynd som hör till den i Gästrikland gängse uppsättningen gravgåvor är vapen smidda i järn, hästuprustningar, beslag av olika typer, broddar, nitar etc. Betoningen på järnet är stark. Där förekommer ofta även gjutna bronssmcken av mestadels vanliga typer. På några av de större gravfälten har också vikter och vågskålar påträffats. Vi har tagit med vissa fynd som vi uppfattar som avvikande från det vanliga gravmaterialet, eller fynd som direkt kan knytas till järnhantering, handel, kult och kontakter med Mälardalsområdet. Det bör noteras att endast en liten del av Gästriklands gravar är undersökta. Alla spår av blästbruk är inte påträffade än, vilket innebär att alla påståenden om slaggmängder i och kring de olika järnåldersbebyggelserna är baserade på det nuvarande kunskapsläget. Det måste också tas i beaktande, att det hittills påträffats relativt få lämningar utöver gravarna som direkt kan knytas till kulturen.

Kända slaggförekomster på gravfält och i gravar har inkluderats i studien. De flesta gravar från yngre järnålder i Gästrikland innehåller slag, men vi har ändå valt att ibland redovisa detta av olika anledningar. Efter genomgången av materialet från *wi*-platserna i Gästrikland kommer vi att diskutera huruvida man mer allmänt kan belägga en relation mellan kult, järnproduktion och härskarmakt i det förkristna Skandinavien. I denna mer allmänna del används i huvudsak skriftliga källor, men även andra källkategorier. De skriftliga källorna nedtecknades alla under medeltiden, men vissa texter kan bygga på äldre muntliga traditioner och därmed berätta något om den yngre järnålderns förhållanden. Avslutningsvis kommer vi att föra samman detta mer generella

perspektiv med resultaten från studien av *vi*-platserna i Gästrikland för att skapa en tydligare kontext till vår tolkning. Men allra först ska vi ta upp den tidigare forskningen om järnets betydelse i järnålderns Gästrikland.

Tidigare forskning kring den förhistoriska järnhanteringen i Gästrikland

Forskningen kring järnhanteringen och smidet i Gästrikland har ofta anlagt ett ekonomiskt och bebyggelsehistoriskt perspektiv. Även kulturella aspekter har i viss mån diskuterats (t.ex. Hedblom 1958; Baudou 1963; Holm 1980; Englund 1983, 1994; Burström 1990, 1995; Björck 1997, 2000; Appelgren-Broberg 1998; Liaser 2000, 2002), men få har undersökt järnet ur perspektivet makt och religion. I det som följer koncentrerar vi oss på de forskningsinsatser som har beröringspunkter med ämnet i föreliggande artikel.

Lena Holm slår i en uppsats fast att järnhanteringen utgör basen i den gästrikländska ekonomin under yngre järnåldern (Holm 1980). Överskottet från den har en överklass tillägnat sig. Hon anser att odlingen inte utgjort den största delen av ekonomin eftersom de bästa förutsättningar för detta saknas. Holm menar att de rikt utrustade gravarna med betoning på vapen och hästuprustning i Gästrikland tydligt framstår som en markering av en elit som kontrollerar järnhanteringen. De skiljer sig tydligt i jämförelse med gravar i de agrara områdena i Dalarna, Södermanland och Uppland. Vi menar att det finns för få arkeologiska data när det gäller järnålderns odling i området för att en givande jämförelse mellan järnet och jordbruket är möjlig. Jordbruket och järnhanteringen förekom också i princip på samma platser. Frågan är dessutom om gravmaterialet speglar en ekonomisk och politisk verklighet eller om det speglar invånarnas syn på sig själva. Lars-Erik Englund når en annan slutsats än Lena Holm i en uppsats där han analyserar järnproduktionens storlek i Valbo och Årsunda under järnåldern (Englund 1983). Han menar där att produktionen överlag varit så marginell att kolonisationen av dessa områden inte kan ses som orsakad av järnhanteringen. Han pekar också på den tydliga överensstämmelsen mellan boplatser och odlingsbar mark. Englund har onekligen en poäng i sitt resonemang. Fornlämningsbilden ger ett intryck av att järnhanteringen och jordbruket under yngre järnålder är intimt kopplade till

varandra och kan ses som två delar av samma sfär (Eriksson *et al.* 2008). Däremot har senare forskning gjort gällande att överskottsproduktionen av järn varit mer betydande än vad Englund antog i sin uppsats (Hjärthner-Holdar, muntlig uppgift 2010-09-03).

Pär Ström (1999) har diskuterat makt och motstånd i Gästrikland och använt järnhanteringen som ett analytiskt verktyg för detta. Han anser att området kan betraktas som en randbygd eftersom det saknats en konkret maktnärvaro där. Detta syns i det homogena gravmaterialet och det faktum att Gästrikland ligger utanför hela det system av storkhögar, husbyar och *tuna*-gårdar som markerar ett politiskt maktsystem i Uppland, Västmanland och andra kringliggande landskap. En annan aspekt kan enligt Ström också vara att den makt och rikedom som överproduktionen av järn resulterar i tillfaller den part som kontrollerar kanalerna för utförsel. Utan att i detalj gå in på det arkeologiska materialet hävdar Ström att flera omständigheter när det gäller detta pekar på att denna part är att söka i Mälardalsområdet i stället för i Gästrikland. Han ser de gästrikländska vapengravarna som ett uttryck för bemötandet av en konkurrenssituation. Konkurrensen uppstår i den maktsituation som järnproduktionen medför.

Den tidigare forskningen har således tagit upp det gästrikländska järnets betydelse ur ett makt- och samhällsperspektiv. Men ingen har mer systematiskt undersökt järnframställningsplatsernas relation till den politiska makten och den förkristna kulturen i landskapet. I det som följer kommer vi att diskutera järnets relation till några *vi*-platser i Gästrikland.

Vi-platser och järn i Gästrikland

Hedesunda socken

I Hedesunda finns en av Gästriklands fyra kungsgårdar (fig. 2). Den ligger på en mindre höjd nära Dalälven tillsammans med kyrkan och prästgården på de gamla ägorna till en plats som kallas *Vibol(l)* i ett upplåtelsedokument daterat till år 1346 (DMS; Rahmqvist 1998:46). Nordväst om kyrkan finns en stenvalvsbro med namnet *Vibro* och ute i Hedesundafjärden ligger *Vibolmen* (fig. 2). *Vi*-platsen vid kyrkan ligger relativt ensam i anslutning till den västra stranden av Norra färjsundet och Öbyfjärden. På andra sidan viken finns Ullanda. Huruvida detta namn kan tolkas som ett teofort ortnamn innehållande gudanamnet

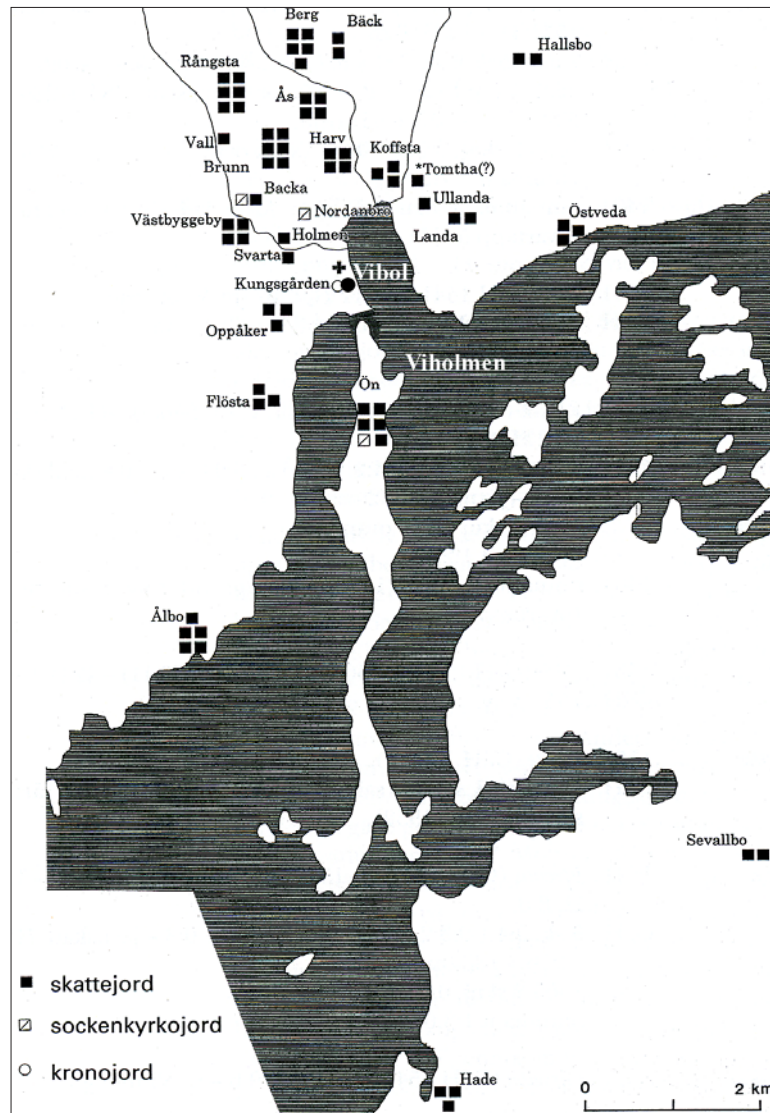

Fig. 2. Karta över Hedesunda socken på 1540-talet. Hämtad ur Det Medeltida Sverige (Rahmqvist 1998).

Ull är osäkert (Hedblom 1958:76). Tre runstenar är kända i socknen, varav en påträffades i kyrkan, på den gamla *vi*-platsen (se Gs 4, Gs 5 och Gs 6). De indikerar att mäktiga personer bott eller vistats i området under 1000-talet. Slaggmängderna på *vi*-platsen är avsevärda. Inom fastighetsgränsen finns tre kända slaggförekomster, och det finns gravar som innehåller stora mängder slagg. 1982 undersökte läns museet en grav på *vi*-platsen som påträffades i samband med schaktning för en brunn. Det var en kvinnograv från 900-talet (Raä 96) och den innehöll stora kvantiteter slagg, liksom hela kullen den låg på (Melander 1982). Som de i övrigt största järnproducenterna i socknen framstår Koffsta, Ålbo, Ölbo och Östveda. De tidigaste beläggen för järnhantering finns vid Hade, en boplats med gravfält samt en trolig depå med praktfynd från 200-300-talet e.Kr. och med ett slagggvarp daterat till 200 e. Kr. Lämningarna i Hade ger ett intryck av att järnhanteringen påbörjades i samband med etableringen av boplatsen. Hade framstår som den äldre järnålderns föregångare till området kring *vi*-platsen. Det förefaller troligt att *vi*-platsen fungerat som centralplats för framställningen av järnet i området.

Ockelbo socken

Den vikingatida bebyggelsen i Ockelbo ligger till största delen kring Bysjön och något utgrenad därifrån (fig. 3). *Vi*-platsen ligger ett stycke väster om kyrkan på den sydvästra sidan om sjön. Kyrkan ligger på marker som ursprungligen tillhört *Vi*. Åkerby och *Vi* ligger i direkt anslutning till varandra. Åkerby är en avgärda enhet till *Vi*. I den sydöstra delen av odlingsmarken till Åkerby ligger en åker som på storskifteskartan av år 1762 bär namnet *Kyrkäåker* (Lantmäteriverkets forskningsarkiv akten V39-13:2). Detta speglar de ägostrukturer som bildats i samband med upplåtelse av mark för anläggandet av den första kyrkplatsen. Det stämmer väl med det övergripande mönstret i Gästrikland att den ledande familjen i området stått för markupplåtandet (t.ex. Broberg 1996). I Säbyggeby, på motsatt sida av sjön, finns intill det stora gravfältet Näsbacken (Raä 18) en åker vid namn *Torsåker* (se storskifteskartan av år 1759, V39-104:1). Detta namn innehåller troligen gudanamnet Tor i förleden och åkern har således varit en gemensam kultplats i förkristen tid. Gravfältet innehåller 25 högar/stensättningar samt en treudd. I Säbyggeby finns också stora mängder blästbruksslagg,

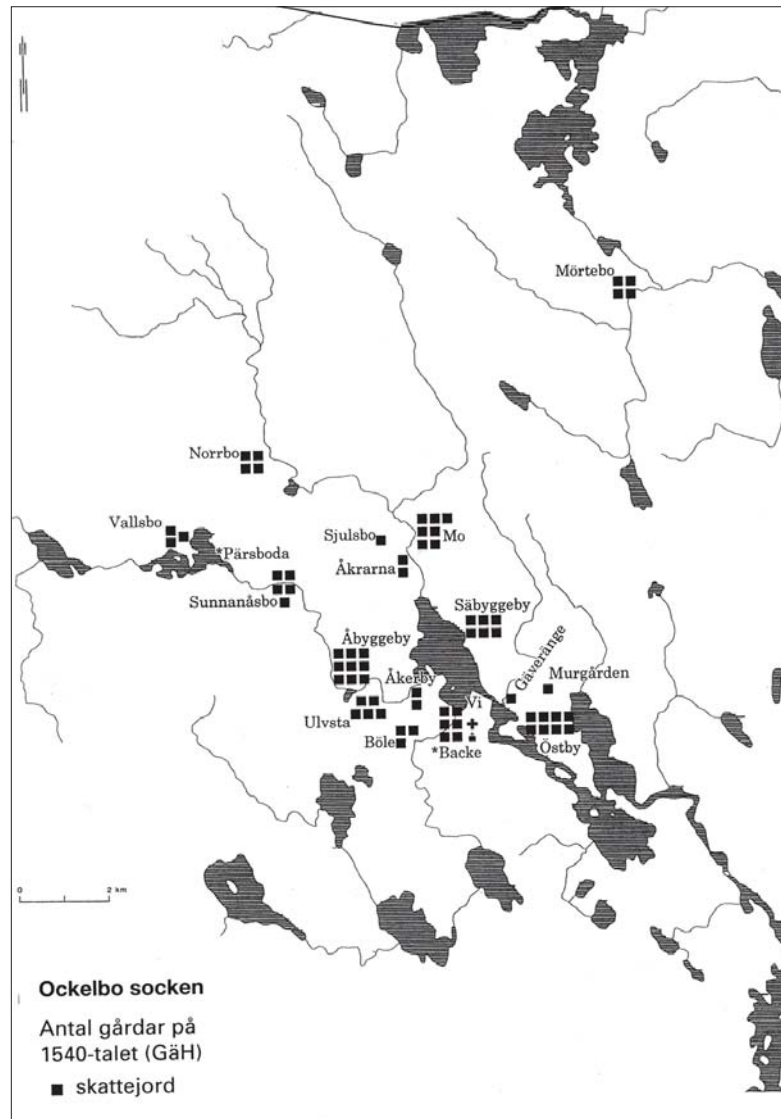

Fig. 3. Karta över Ockelbo socken på 1540-talet. Hämtad ur Det Medeltida Sverige (Rahmqvist 1998).

både på gravfältet och Raä 96 (se även Melander 1982) längs Bysjöns strand.

De överlägset största slaggmängderna finns i *Vä*, Åkerby och Säbyggeby (fig. 4). Samtliga ligger vid Bysjöns strand, med goda kommunikationer, söderut och österut, bl.a. via Östersjön i Ockelbo och vidare ned längs Testeboån, vilken har sitt utlopp strax intill ett av de största gravfälten i Gävle stad (Strömsbrogravfältet). Dessutom finns betydligt större mängder slagg på gravfältet i *Formvi* (fig. 5) än på någon annan *Vä*-plats i Gästrikland. Det är mycket svårt att okulärt skilja slaggfyllda gravar från slaggvarp i *Formvi*. Ofta kan de troligen ha fungerat både som grav och slaggvarp. Två runstenar är kända från Ockelbo, en från kyrkan som är förkommen, men som står kvar som kopia (Gs 19). Motivet är hämtat från traditionerna om Sigurd i Sigurdsagan. Ett fragment av en annan sten har påträffats i prästgården (Gs 20). Båda indikerar tydligt den lokala, järnproducerande elitens närvaro på platsen.

Fig. 4. Stranden vid Näsbackengravfältet i Säbyggeby, Ockelbo. Längs hela stranden nedanför gravfältet ligger det blästbruksslagg. Vy norrut, in mot den nuvarande bykärnan. Foto: Katarina Eriksson, Länsmuseet Gävleborg.

De allra flesta gravar från yngre järnålder i Ockelbo innehåller slagg. Större gravfält finns förutom i *Vä*, i Säbyggeby, Åbyggeby och Ulvsta (Raä 18, 101, 102, m.fl.). I *Vä* har undersökts en stor hög med fotkedja, helt uppförd av järnslag. I den fanns två vågar, vardera med två vågskålar och några vikter. Där fanns också fragment av ett träföremål med fastnitat bronsbleck, som lagts i en dosa av näver. Blecket uppvisar stora likheter med djurhuvudet i Vendel XI. Vidare påträffades ett kvartsitestycke, möjligen knutet till blästbruk eller eldslagning. I Ulvsta har ett antal gravar på två gravfält undersökts. På det ena gravfältet hade samtliga gravläggningar slaggstycken i gravgömman. Fynden hade motsvarigheter i graven Tuna X i Badelunda (Bellander 1938:89). På det andra gravfältet uppvisade gravarna en stor andel slagg i fyllningen. De var skelettgravar, varav en med en yxa och en bottenskälla från en blästerugn. Erik Bellander konstaterar: ”Järnslag i mängd fanns i alla tre gravarna” (Bellander 1938:90).

Fig. 5. Det stora gravfältet vid *Fornvi* i Ockelbo innehåller stora mängder slagg och även sannolikt rester av blästugnar. Foto: Katarina Eriksson, Länsmuseet Gävleborg.

Bellander klargjorde även: ”Högar och jordblandade rösen i denna del av Gästrikland uppnå ofta en ganska betydande storlek. Diametern håller sig vanligen mellan 4 och 10 meter, men i flera fall når den betydligt högre; de största gravarna äro sålunda 15-17 meter i genomskärning. Flera ha även avsevärd höjd; 1,75-2,50 meter är ej ovanligt”. Bellander tillägger också: ”Vad beträffar byggnadsmaterialet består detta ofta, helt eller delvis, av järnslag, vilket kan iakttagas på de flesta av bygdens gravfält” (Bellander 1938:93). Storleken på gravarna beror sannolikt inte enbart på den stora mängden slag som fanns tillgänglig. I sådant fall skulle gravar av samma dimension finnas överallt i Gästrikland. Man kan tänka sig att dimensionen på gravarna och de stora slaggmängderna har hört ihop med en form av lokal identitet och även en stolthet över kunnandet i järnframställning och/eller smide.

Vibro vid Gävle

Det gamla *Vibro* ligger i utkanten av Gävle stad tillsammans med ett område som fungerat som kungsäng och kungsladugård från tidig medeltid (fig. 6). I öster ansluter *Vibro* till området kring Gävle slott, vilket först var en fogdegård och sedan en kungsgård. År 1566 är *Vibro* en äng med en sätesgård, som Erik XIV skänkte till en Mats Törne. Kung Erik kallar året innan ängens för Gamble konungs engen, vilket innebär att det då bör ha varit i kronans ägo sedan en längre tid (Rahmqvist 1998:97). *Vibro* ligger vid den punkt där Kungsbäcken rinner ut i Gävleån. Där har också tidigare legat ett gravfält. Havet gick upp mot *Vibro* under vikingatiden.

Det är troligt att *Vibro* utgör en föregångare till Gävle stad och att centralplatsen flyttades österut, till området kring Helga Trefaldighetskyrkan när ån inte längre var segelbar i de övre delarna. Den nu utplånade byn Sörby har utan tvekan fått sitt namn efter sitt läge i förhållande till den ledande bebyggelsen. Området lydde sannolikt tidigt under den gryende statsmakten och de lokala ätter som var kopplade till den. Oscar Fyhrvall skriver i sin bok *Bidrag till Gefle stads historia och beskrifning* följande: *Af det sätt hvar på Gustav Wasa och de öfriga Wasakungarna behandlade både tomter och vretar i staden, kunde man vara frestad tro, att marken ursprungligen varit kronojord, måhända börande till den gamla kungsgården Wibro (Wi, Widebodha), numera en del av kungsladugården Vall. De uppburo*

nämligen både tomt- och vretpenningar af borgerskapet samt försälde äfven tomtar och vretar, som då med afgifternas uppbörande iklädde sig s.k. fast natur (Fyhrvall 1901:16). I hela detta område och upp mot Tolvfors strax norr därom finns en mängd järnframställningsplatser och slaggvarp i anslutning till vattendragen. Längs hela strandområdet längs Kungsbäcken och Gavleån finns slaggförekomster. Även på platsen för Valls gamla prästgård (Raä 175) strax väster om *Vibro* fanns järnåldersgravar runt omkring tillsammans med avsevärda mängder slagg.

Ovansjö socken

Vi-platsen (*Vibro*) i Ovansjö socken, med kyrka och kungsgård, är en gammal centralplats som omgärdas av de vikingatida enheterna Grimsta (nuvarande Prästbordet), Se, Hillsta, Norrberg, Backberg och Åsen. Runt Näsbyjön ligger Berg, Myre, Mom, Lem, Nor, Hammarby, Näs, Vik,

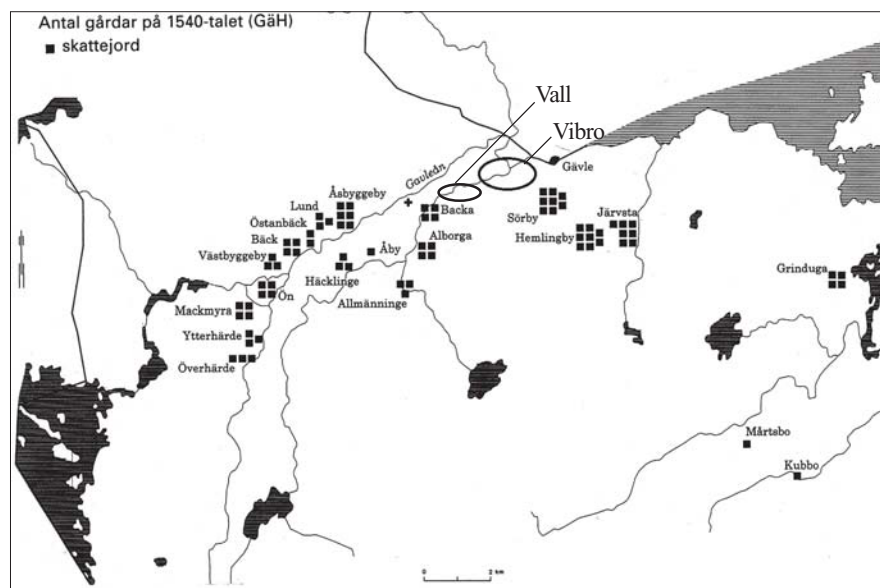

Fig. 6. Karta över Valbo socken på 1540-talet. Hämtad ur *Det Medeltida Sverige* (Rahmqvist 1998). Cirkelarna markerar lägena för de nu försvunna enheterna Vi/Vibro och Vall.

Vall och Bro (fig. 7). De flesta enheterna bär naturnamn som enligt Folke Hedblom indikerar bosättningar med rötter i äldre järnåldern (Hedblom 1958:36f). Slagg förekommer på alla dessa platser, ofta i riklig mängd, både i gravarna och i terrängen. *V*-platsen ligger ett litet stycke upp i Borrsjöån från Storsjön. Läget är kommunikationsmässigt mycket strategiskt.

I prästgården och i Åsen har påträffats fragment av runstenar (Gs 16 och Gs 17). I kyrkans vapenhus förvaras ett fragment av en tredje runsten (Gs 14). Detta är en av få runstenar som nämner en smed: ”Han var den bästa smeden” (*Sar [vaR(?) [bæ]ztr(?) smiða*). En fjärde runsten har hittats vid Borrsjöån. Den innehåller knutrunor och vändrunor (Gs 15). Knutrunor har i övrigt iakttagits endast i England och på Grönland. I Ovensjö har påträffats fyra runstenar inom ett relativt litet område. I samma område har också producerats avsevärda mängder järn.

I Vik (sedermera Lillvik) har det stora gravfältet Grisskogen (Raä 33) undersökts. Vik ligger drygt två kilometer landvägen från Kungsgården, vattenledes förbunden med denna via en å. Förbindelserna är utmärkta. Gravarna härrörde från vendel- och vikingatid. En stor del av gravarnas fyllning utgjordes av slagg, och en vapengrav med järnkittel hade en lins av limonitmalm kring gravgömman. Myrmalm har också påträffats i en gravgömma på det omfattande Sörbygravfältet i annexsocknen Årsunda. Alla brons- och pärlfynd antyder intensiva kontakter med Birka (Thorén 1997). Gravmaterialet bär den typiskt gästrikländska prägeln samtidigt som det täta utbytet med mälardalsområdet är uppenbart. En tydlig lokal identitet går hand i hand med ett nära förhållande med områdena kring Mälaren. Slaggmängderna i gravarna är som störst under 900-talet, vilket möjligen kan sättas i samband med förhållandena i Birka. Gravfältet i Näs (Raä 19), som även det ger ett imponerande intryck och huvudsakligen har daterats till vendeltid, hade också det en del slagg i gravarna. En av dem innehöll en vågskål i brons och en järnvikt. Några av föremålstyperna, som pilspetsar med holk, soljor och remändefeslag, har fullständiga motsvarigheter i tre av Vendelgravarna (I, X och XII). Remändefeslagen återfinns delvis i Vendel XIV samt Hovgårdsberg grav 21 (Bellander 1938:64). *V*-platsen i Ovensjö ger en bild av en centralplats med ett strategiskt läge, med segelbar led ut mot kusten. Den framstår rent topografiskt som den lämpligaste platsen i socknen att organisera järnhanteringen från.

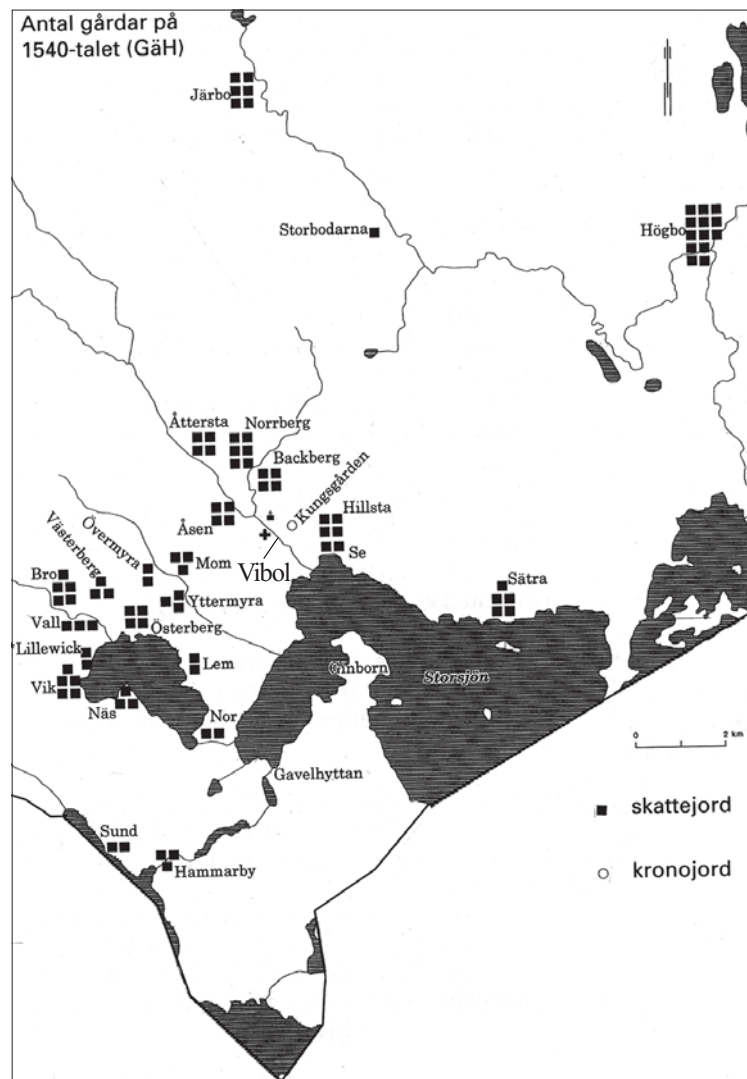

Fig. 7. Karta över Ovansjö socken på 1540-talet. Hämtad ur Det Medeltida Sverige (Rahmqvist 1998).

Österfärnebo socken

Också *Vibro* i Österfärnebo socken sammanfaller med kungsgården och kyrkan (fig. 8). Ås i Österfärnebo är den enda byn i Gästrikland som har hemman av frälsenatur enligt de äldsta skattelängderna. Ås är beläget ett litet stycke öster om *Vi*, längs den gamla farleden (Hedblom 1958:112). *Vi*-platsen ligger mycket strategiskt vid Färnebofjärden (fig. 9). Stora mängder slagg finns spridd över området. Järnhantering har förekommit i området sedan tiden kring Kristi födelse. På ett smalt näs i fjärden ligger länets största gravfält från äldre järnålder, med flera slaggförekomster omkring. Tre runstenar har påträffats i Österfärnebo. En förefaller ursprungligen ha varit placerad vid ett sedan länge borttaget gravfält i *Vibro*, och har återförts dit (Gs 3). De andra sitter inmurade i kyrkan (Gs 1 och Gs 2).

Fig. 8. Österfärnebo kyrka på den gamla *Vi*-platsen, strategiskt belägen vid Dalälven. Vy från sydsydöst. Foto: Katarina Eriksson, Länsmuseum Gävleborg.

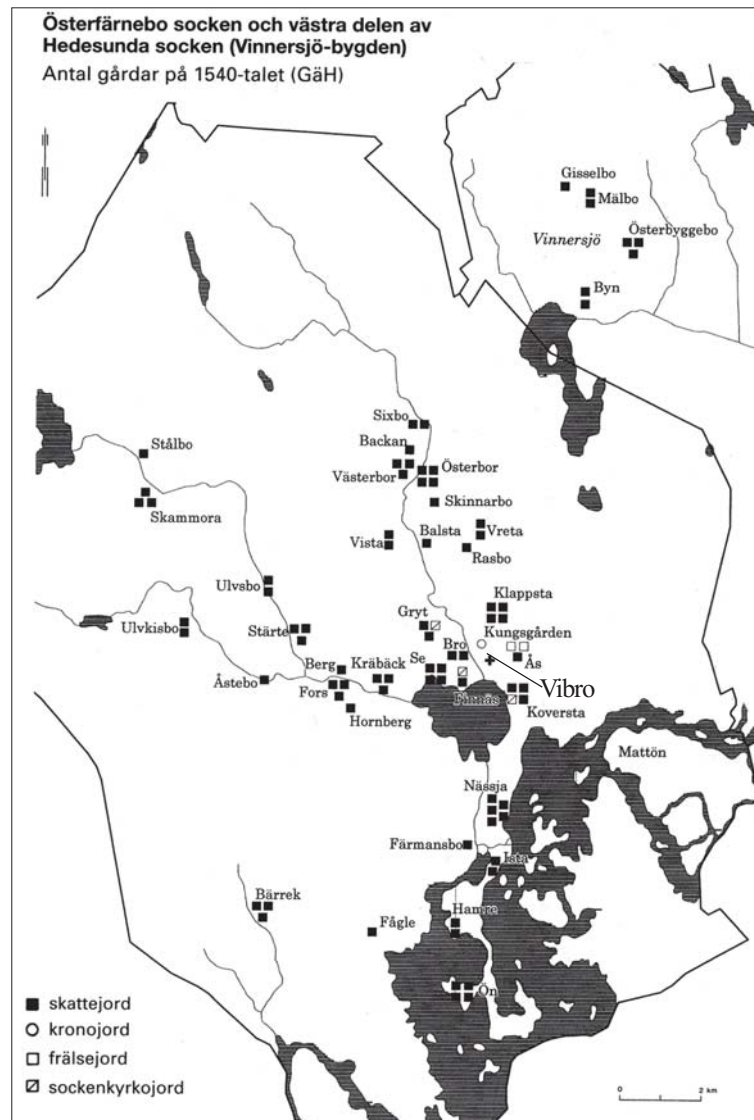

Fig. 9. Karta över Österfärnebo socken på 1540-talet. Hämtad ur Det Medeltida Sverige (Rahmqvist 1998).

De enheter som innehåller flest kända spår av blästbruk i området är bosättningarna vid Hedesundafjärden, vilka inkluderar centralplatsen *Vi*bro med omnejd. En blick på fornlämningskartan visar att *vi*-platsen helt uppenbart utgjort en centralplats för järnhanteringen. Inom Kungsgårdens (*Vibros*) gränser finns 3 kända slaggförekomster. Vi vet inte mycket om de försvunna gravarna vid Kungsgården. I *Ramsakningarna* från år 1684 finns dock följande anteckning: *Högar finns i Seebyggeåkern vid Broby, Sand och Kungsgården på sådana manér uppkastade, och med sten kringlagda som de i Hedesunda...* (Budtz 1994:164f). I Österbor, ett litet stycke norrut från kyrkan sett, finns ett anmärkningsvärt stort antal kolningsgropar. Området ger ett intryck av att vara en regelrätt kolbod. Att groparna är anlagda på en vidsträckt sandig och lättgrävd tallhed är sannolikt av betydelse i sammanhanget.

Några allmänna mönster i slaggförekomsten

Den mesta slaggen i Gästrikland finns på *vi*-platserna och på gårdarna runt dessa platser, det vill säga de nuvarande byarna. Då man sammanställer alla kända slaggförekomster i alla enheter i Gästrikland framkommer två olika varianter, en där *vi*-platsen och eventuellt ytterligare en kultplats (exempelvis *Torsåker* i Ockelbo) har de överlägset största slaggmängderna i socknen, och en annan där en eller två byar med kultiskt namn i anslutning till eller i närheten av *vi*-platsen har det största antalet slaggförekomster. Bilden förstärks dessutom av mycket stora mängder slaggs också uppträder på flera "*vi*-gravfält", exempelvis *Fornvi* i Ockelbo.

Ett antal socknar (de ovan nämnda) uppvisar således oerhört stora mängder slaggs på själva *vi*-platsen. I andra områden framstår *vi*-platsen mer som en centralplats för järn, producerat av vissa omkringliggande gårdar/byar. Då ligger *vi*-platsen i centrum och har ett strategiskt läge vid en eller flera kommunikationsleder. Några direkta arkeologiska belägg för att *vi*-platserna fungerat som uppsamlingsplatser för järn har inte påträffats. Omständigheter som styrker detta är emellertid de noga utvalda topografiska lägena och närheten till andra enheter som producerat mycket järn. Det enda undantaget är *Torsåker*, där *vi*-platsen inte ligger vid kyrkan och där (den kända) slaggmängden i *Vi* inte verkar avvika från andra enheter i socknen. Kyrkplatsen i *Torsåker* ligger däremot i ett område med ett antal (tyvärr ännu oregistrerade) slaggförekomster.

Antalet slaggförekomster inom varje bygräns varierar i dag mellan 1 och 9 stycken. Det kan ha funnits en inbördes struktur inom de områden som motsvarat socknarna som avgjort hur mycket järn de olika enheterna producerat. Kanske framställde vissa gårdar enbart för hushållsbehov. Framställningens relativa omfattning visar också en kontinuitet. En studie av de inbördes kvantiteterna järnframställningslämningar inom varje socken visar att dessa av någon anledning relaterar till det skattetal varje by har i 1500-talets järnskattelängder. En stor mängd slagg under yngre järnålder innebär oftast ett högt skattetal jämfört med andra byar i socknen (Rahmqvist 1998). De största skatterna betalar gårdar i byar med sakrala namn. Detta fenomen kan inte förklaras inom ramen för denna text.

Vi-platsernas karaktär och funktion

Det finns hur som helst ett tydligt samband mellan järnhantering och *vi*-platser i Gästrikland. Finns det då några tecken på att det även förekommit andra gemensamma aktiviteter vid dessa platser, som kan ha styrts av en elit? De många runstenar som uppträder i anslutning till *vi*-platserna i Gästrikland vittnar om att inflytelserika grupper varit bosatta där under vikingatidens slutfas. Även förhållandevis rika gravar, som vid *Vi* i Ockelbo, pekar på liknande förhållanden. Det finns också tidiga medeltida kyrkor vid (eller på) *vi*-platserna i Gästrikland. Troligen var det rika stormän som reste eller upplät mark för dem. Man kan inte utesluta att det var den till kungen allierade hövdingen eller sveakungen själv som gjorde detta, eftersom *Vibro* i Österfärnebo, *Vibol* i Hedesunda, *Vibol* i Ovensjö och *Vi* i Valbo vid slutet av vikingatiden eller början av medeltiden blev kungsgårdar/kungsängar.

Kyrkorna indikerar också att *vi*-platserna har haft en symbolisk betydelse för de lokala bygderna i Gästrikland under tidig medeltid. Förutom järnets förekomst i gravarna på dessa platser kan man dock inte utifrån det arkeologiska materialet säga något om en eventuell förkristen kult där. Däremot indikerar förekomsten av tidiga medeltida kyrkorna rent generellt att *vi*-platserna i landskapet haft en religiös funktion också i det förhistoriska samhället. Diskussionen om religionsskiftet i Skandinavien och den så kallade kultplatskontinuiteten har pågått länge (t.ex. Brink 1992). I dag är de flesta forskarna ense om att man på flera ställen i Sverige och i Norge kan finna klara indikationer på att den tidiga

medeltida kyrkan ofta restes vid den förkristna kultplatsen (Gräslund 1992). Vid arkeologiska undersökningar under Mære kyrka, Trøndelag, till exempel, påträffades rester av en äldre träkyrka. I anslutning till den fann man spår av en nedbrunnen vikingatida byggnad med risflätade väggar och kraftiga stolphål. Nära stolphålen fann man inte mindre än 19 guldgubbar med bilder av en man och en kvinna stående mitt emot varandra. Denna fyndkategori brukar vanligtvis relateras till förkristna offer och/eller förkristen religiös härskarideologi (Lidén 1969; Steinsland 1991). Byggnaden tolkades således som en förkristen kultplats (Lidén 1969).

Ett annat tydligt exempel på kultplatskontinuitet har vi från *Frösön* 'guden Frös ö' i Jämtland. I de utgrävningar som gjordes under Frösö kyrka 1984 fann man en mängd djurben runt en förmultnad stubbe av björk (se Iregren 1989; Iregren & Magnell 2010). Utgrävarna hävdade att stubben utgjorde spåren av en förkristen offerplats, kanske ett offerträd eller en offerlund. Benen var av sammansatt art. 60 procent var vilddjur, mest björn, och 40 procent var tamdjur. Materialet omfattade framförallt huvudben, undantaget björnen, vilket tyder på att det bara var vissa delar man offrade. Genom dendrokronologi och ^{14}C -metod daterades stubben och benresterna till perioden 900-1050 e.Kr. Den medeltida kyrkan vid Frösön kom således att resas direkt i anslutning till den vikingatida offerplatsen. På ett liknande sätt kan flera av de tidiga kyrkorna i Gästrikland ha rests vid de förkristna kultplatserna i landskapet.

Den tydligaste indikationen på att förkristna religiösa aktiviteter utövats på *vi*-platserna i Gästrikland är annars de rent språkliga indicierna som ortnamnen erbjuder. Det verkar nämligen som om ordet *vi* (fvn. *vē*) i de germanska språken rent betydelsemässigt refererar till en religiös sfär (se Vikstrand 2001:298). Det utgörs av en substantivering av ett adjektiv urgerm. **wiha-*, som finns bevarat i got. *weihs*, fhty. *wīh* 'helig' och i förleden till det tyska substantivet *Weihnachten*. Detta adjektiv ligger även till grund för verbet fvn. *víga* 'viga' (dvs. 'göra heligt'), appellativet fvn. *véar* 'de heliga, gudarna' (pl.) och gudanamnet fvn. *Vēi*. Ordet *vi/vē* betyder således ursprungligen 'något heligt', men har då det gäller lokalitet fått betydelsen 'helig plats'. I de narrativa källorna kommer det tydligt fram att man rent allmänt har utövat religiösa aktiviteter vid *vi*-platser i det förkristna Skandinavien. I *Gutasagan* får vi ett exempel från Östnorden där ett *vi* ställs samman med ett förkristet offer i ut-

trycket ”blot i *Vi*” (... *blotan i Vi* ...) (red. Peel 1999:8.). Ortnamnet *Vi* (eller appellativet *vi*) tycks här syfta på 'kultplats' eller 'plats där man förrättar offer'. Östnordiska ortnamn stödjer också att ordet *vi* har med forntida gudakult att göra. Det förekommer nämligen ofta i sammansättningar med gudanamn i förleden, till exempel *Frösvi*, *Torsvi* och *Odensvi* (Brink 1996:261; Vikstrand 2001:298ff). Liknande kultplatser fanns också i Västnorden. I skaldedikten *Vellekla* (ca 990), stroferna 15 och 16, kallar den hedniska skalden Einar skálaglam de gamla kultplatserna i Norge för *vé banda* 'gudarnas helgedomar' (Skj. B1:119). Det kommer där fram att helgedomarna tidigare vandaliserats av de kristna Erikssönerna, men nu återupprättats igen av Håkon jarl. Skalden påpekar att de gamla gudarna därför kunde återvända till offerfesterna (*tíð blóta*) som brukade hållas där. Det är således ingen tvekan om att fvn. *vé* har med förkristen kult att göra. I *Geirmundar þáttur Heljarskinns* 5 berättas följande: ”Geirr hette en mäktig och förnäm man i Sogn. Han var en stor blotare och var därför kallad *Végeirr*” (*Sturlunga saga* I, 8).

Vid *vi*-platserna har det inte enbart förekommit religiösa aktiviteter. Troligen har även tingsmöten hållits där. I *Egils saga* (daterad till 1200-talet) beskrivs ett sådant möte som hölls under första hälften av 900-talet vid Gulatinget i Norge. Vi får där också en skildring av själva tingsplatsen (se *Egils saga*, Ísl. Fornr. 2:154-163). Runt den plats där domarna skulle sitta hade man satt ned hasselstänger och omkring allsammans hade man lagt heliga band som kallades *vébönd*. Inom detta område rådde speciella tabun och rituella restriktioner (Sundqvist 2005:251f). Att kränka den frid som rådde inom *viet* genom att till exempel bära vapen eller strida där (*víg í véum*) var strängt förbjudet och kunde bestraffas med fredlöshet (*Landnámabók* S 72, H 59-60, Ísl. Fornr. 1:102f Jfr *Landnámabók* S 376, H 331, Ísl. Fornr. 1:374.). I anslutning till den rättstvist som beskrivs i sagan blir Egil förorättad av kung Erik. Han diktar då en *lausavísa* där han nedkallar gudarnas vrede över kungen som enligt honom kränkt friden vid tingsplatsen (*vé grandar*). Egils *lausavísa*, som är daterad till 900-talets första hälft, lyder således:

Må gudarna driva
kungen ut ur landet.
De ska gälda honom
för stölden av mitt gods

*Svá skyldi goð gjalda,
gram reki bönd af löndum,
reið sé rögn ok Óðinn,
rön míns fjar bönum;*

Oden och gudarna är vreda.	<i>folkmygi lát fþjja</i>
Må Fró och Njord driva	<i>Freyr ok Njörðr, af jörðum,</i>
Bort folkets fiende,	<i>leidisk lofða stríði</i>
Tor vredgas på tingsförbrytaren.	<i>landöss, þanns vé grandar.</i>

Se *Egils saga*, Ísl. Fornr. 2:163. Se även Skj. BI:46f Övers.
K.G. Johansson.

Det verkar såldes som om *vé* i denna gamla strof (ca 900-tal) syftar på den fridsskyddade tingsplatsen.

Oklundainskriften från Östergötland ger också intressant information rörande *vi*-platsernas rättsliga dimensioner. Den är daterad till 800-talet och handlar om Gunnar. Det nämns där att han hade gjort sig skyldig [till ett brott] och därför sökte skydd vid en plats kallad rsv. *vi* (**suitiupita**). Det *vi* som nämns i inskriften betecknar troligen en helig lund. Namnet *Oklanda* indikerar det. Nära stenhällen med inskriften finns även en plats kallad *Lundby*. Även det namnet kan möjligen referera till den kultplats som nämns i inskriften och som var den centrala kultplatsen på Vikbolandet i Östergötland (se Jansson 1987:37; Lönnqvist & Widmark 1997; Vikstrand 2001:322ff). Det är intressant att notera att religion och rätt tycks hänga samman vid *viet*. Innan tingsdomen fallit kunde den anklagade få asyl där (kritiskt betraktat av Nilsson 1991). Enligt *Gutasagan* gällde det även *vi*-platserna på Gotland. Då folket ville bränna Botairs andra kyrka, som rests på den gamla kultplatsen *Vi*, så invände den mäktige Likair: ”våga er inte på att bränna mannen eller hans kyrka, för den står i *Vi* nedanför klinten” (*Herþin ai brenna mann ella kirkia hans, þy et han standr i Vi, firir nipan klintu.*) (red. Peel 1999:8.). Troligen syftar *Vi* (eller *vi*) således även i östnordiska sammanhang på ett avgränsat, heligt och fridlyst område, som inte fick profaneras eller vanhelgas med vapen och våld.

Mycket talar för att det inom dylika skyddade *vi*-områden funnits byggnader och/eller rituella konstruktioner. I de mytiska eddadikterna talas det ofta om att gudarna hade sina boningar vid *vé*-platserna (se t.ex. *Vafþrúðnismál* 51; *Grimnismál* 13; *Hyndluljóð* 1; se även Hultgård 1996:29). Det sammansatta begreppet fvn. *véstallr*, som finns belagt i den förkristna poesin, vittnar om en rituell konstruktion eller altare vid *viet* (se nedan). Möjligen fanns där också ett takförsätt hus, eftersom det kommer fram i källorna att gudabilder och heliga objekt var placerade på

eller vid dessa konstruktioner. I utomnordiska germanska språk finns ekvivalenta termer till *vi*, som stundtals har betydelsen 'tempel'. Det fornsaxiska ordet *wi* och fornhögtyskans *wih*, till exempel, denoterar 'tempel' (se t.ex. Vikstrand 2001:298).

Järn, smide och kult

Vi-platserna i Skandinavien har således rent allmänt varit centrala platser i det förkristna religiösa, politiska och juridiska landskapet. Allt talar för att de har haft en liknande funktion och betydelse i det förhistoriska Gästrikland. Där har troligen både kultiska och rättsliga aktiviteter förekommit, antagligen både utom- och inomhus. Men hur ska man förklara sambandet mellan järn, smide och kult? Finns det något i källorna som tyder på att även järnhantering rent generellt förekommit vid *vi*-platser i Skandinavien? Så vitt vi vet finns inga uppgifter om detta i den fornvästnordiska litteraturen. Däremot talas det stundtals om järnhantering vid kultplatser som går under andra benämningar, till exempel *fyn*, *hof* och *högr*. Detta förhållande finns faktiskt även belagt i mytiska texter. I eddadikten *Völuspá* str. 7 berättas det att gudarna tillsammans byggde kultplatser:

Asarna [Gudarna] möttes	<i>Hittu æsir</i>
på Idavall,	<i>á Íðavelli,</i>
timrade höga	<i>þeir er högr oc hof</i>
harg och hov,	<i>há timbroðo;</i>
gjorde smideshårdar,	<i>afla lögðo,</i>
hamrade smycken	<i>auð smíðoðo,</i>
smidde tänger,	<i>tangir scópo</i>
slöjdade redskap.	<i>oc þól goroðo.</i>

Man kan tolka den sista delen av strofen som om smidet och hantverket var en del av kulten vid helgedomarna. Kanske skildrar detta textställe mytens förebildliga funktion som modell eller prototyp för människornas verksamhet (Hultgård 1996:29f). I myttraditionerna tycks även andra övernaturliga väsen vara skickliga smeder vid sidan av gudarna. Dvärgarna, till exempel, smider viktiga föremål åt gudarna (t. ex. Simek 1995:490ff). Enligt Snorre Sturlasson gjorde exempelvis Brock och Eitre Tors hammare (*Skáldskaparmál* 35). I den heroiska eddadiktningen tillverkar dvärgarna också vapen som hjältarna använder för

att bekämpa fienden. En av de mest bekanta berättelserna handlar om hur Regin lät smida (samman) det berömda svärdet Gram åt Sigurd. Med det dödade Sigurd Regins bror Fafner (se prosan efter *Reginsmál*, str. 14 och *Fáfnismál* str. 25). Traditionerna om Sigurd var utbredda över hela Skandinavien och finns också belagd i de ikonografiska källorna. Berömd är den så kallade Sigurdsristningen (Sö 101) från Ramsund, Södermanland, där smidesmotivet är närvarande. Motiv från Sigurds-traditionen finns också på tre run- och bildstenar från Gästrikland, Ockelbo (Gs 19), Årsunda (Gs 9) och Österfärnebo (Gs 2). De indikerar således att mytiska traditioner med smidesmotiv också fanns i Gästrikland under vikingatiden.

Även i de isländska familjesagorna finns stundtals ett samband mellan järnsmede och magiska-religiösa företeelser. I *Gísla saga Súrssonar* berättas det om svärdet Grásida, som hade en magisk kraft att alltid bringa seger åt sin ägare. Det svädet hade dock Gisles farbror erövrat med svek och vid ett tillfälle hade det gått sönder. Gisle hade en bror som hette Torkel. Då bröderna skiftade egendom fick Torkel lösöret och således även det trasiga svärdet. Torkel gick tillsammans med sin sväger Torgrim med svärdet till smeden Torgrim näbb. Enligt Hjalmar Alvings översättning lyder texten:

Torgrim hette en man och hade fått tillnamnet näbb. [...] Han var full av trolldom och svartkonst och var den störste sejdman, som kunde tänkas. [...] Torgrim näbb var skicklig i järnsmede, och det berättas att de gå till smedjan tillsammans, de båda Torgrimarna och Torkel. Sedan regla de smedjan om sig. Därpå ta de fram bitarna av svärdet Grásida, som Torkel hade fått på sin lott vid egendomsskiftet mellan bröderna. Av dessa smider Torgrim ett spjut, och på kvällen var det färdigt. Det var ristat med runor, och ett spann djupt satt skaftet i hylsan.

Maðr hét Þorgrímr ok var kallaðr nef. [...] Hann var fullr af górnigum ok fjölkynngi ok var seiðskratti, sem mestr mátti verða. [...] Þorgrímr var hagr á járn, ok er þess við getit, at þeir ganga til smíðju, báðir Þorgrímarnir ok Þorkell, ok síðan byrgja þeir smíðjuna. Nú eru tekin Grásiðubrot, er Þorkell hafði blotit ór skiptinu þeir bræðra, ok gerir Þorgrímr þar af spjót, ok var þat algört at kveldi; mál váru í ok fært í þepti spannar langt. (Gísla saga Súrssonar, Ísl. Fornr. 6:37f. Översättning Hj. Alving.)

Huruvida spjutet var ristat med runor är något omdiskuterat. Man kan nämligen tolka uttrycket *mál váru í* på flera sätt (se Ísl. Fornr. 6:38, not 1). Å andra sidan stöder en passage i eddadikten *For Skirnir* Alvingss tolkning: ”Ser du det smala svärdet med runskrift” (*Sér þú þenna maki, mæ, mióvan, málfán*) (jfr Hed Jakobsson 2003:155). Det centrala ur vårt perspektiv är dock att den trolldomskunniga sejdmannen Torgrim näbb också ägnar sig åt smide och att de produkter han lagar eller tillverkar därmed också får en speciell karaktär. Smidet tycks i denna berättelse vara en ritual som omfattar magiska-religiösa aspekter. Spjutet används senare vid en avgörande händelse i berättelsen då Gisle bringar sin systers man om livet (*Gísla saga Súrssonar*, Ísl. Fornr. 6:52ff).

Det finns faktiskt också klara indikationer på en relation mellan smide och kult i det arkeologiska materialet från det vikingatida Skandinavien. Särskilt betydelsefullt i detta sammanhang är det lilla huset (5,5 x 7 m) på stormannagården vid Borg, Borgs sn i Östergötland, som uppträder i en fyndkontext som gör en kultisk tolkning högst rimlig (Nielsen 1996; Lindeblad 1997). Byggnaden stod på en stenlagd gårdsplan där man upptäckte ca 75 kg obrända djurben vid en bergklack. Intill bergklacken fanns en depå med närmare 100 amuletringar. Dessa ringar var ihopsmidda av två delar och de hade en eldstålsliknande form. Några av dem hade hängen som var yxformade. Kanske hör de ihop med en Torskult (Sundqvist 2007). En del av amuletringarna var inte färdiga och har tolkats som ett slags ”halvfabrikat”. I depån fanns även en hel del järnslag, som sannolikt är smidesslag. Några av anläggningarna som man påträffade utanför ”kulthuset” har relaterats till järnframställning eller smide. Även på andra håll där man funnit spår av järnframställning har man också påträffat byggnader och konstruktioner som tycks ha en rituell karaktär. I Järrestad, Skåne, har man hittat en ”rituell anläggning” och ett litet ”kulthus” eller ”smedja” i anslutning till en järnåldershall. I det rituella området och i det lilla huset bredvid hallen har man funnit rester av järnhantering och smide (Söderberg 2005:185ff). Järnsmide och verkstäder har också kunnat beläggas på den förkristna kulplatsen vid *Tissø* ('guden Tyrs sjö' el. 'gudens sjö'), Själland. Där har man också funnit ett rituellt område bredvid en hallbyggnad. I detta område fann man ett litet ”kulthus”, som troligen stått där under olika bebyggelsefaser från 600-900 e.Kr. (Jørgensen

2002; 2009). I anslutning till hallarna och offerplatsen i *Gudme* ('gudarnas hem'), på Fyn, har man också funnit verkstäder (ca 300-500 e.Kr.), där smide förekommit (Hedeager 2001; Jørgensen 2009). En liknande struktur kan vi också se på *Helgö* ('den heliga ön') i Mälaren. Där har man upptäckt en yngre järnåldershall vid Foundation I, Husgrupp 2. I anslutning till den hallen fanns en utomhusofferplats vid en treudd (Zachrisson 2004). Vid Husgrupp 3 har man hittat verkstäder, som indikerar att smide förekommit på platsen (Lamm 1999).

Allt talar således för att kult och järnhantering kan ha haft ett samband vid kultplatser i det förkristna Skandinavien, och sannolikt också i Gästrikland. Men varför finns denna förbindelse mellan kult och järnhantering i det förkristna samhället i Skandinavien? Man har föreslagit att smide och hantverk rent generellt också i andra kulturer ansågs kräva olika resurser, inte bara materiella tillgångar utan även immateriella förmågor (Eliade 1978). Det handlade dels om en teknisk skicklighet men även en mer specifik kunskap, att kontrollera former, transformera materia och släppa lös de krafter som möjliggjorde skapande. Enligt arkeologen Anna Hed Jakobsson (2003:121ff) fanns dessa kunskaper att söka i myterna och i det övernaturliga. Vi vill inte utesluta att dessa aspekter även spelat en viktig roll vid *vi*-platserna i Gästrikland. Men enligt vår mening handlar situationen där (åtminstone ur kungamakts synvinkel) också om krassa materiella förhållanden och härskarstrategi. Genom att övervaka kulten och de rättsliga processerna vid *vi*-platserna fick den politiska makten ett visst inflytande över produktionen i området, till exempel järnframställningen. Detta skall ses som ett system av inhemska hövdingar i ett slags alliansförhållande till sveakungen. Men går det att belägga en tydlig relation mellan kungamakten och *vi*-platserna i Gästrikland och Mälardalen redan under förkristen tid?

Den politiska maktens inflytande över *vi*-platserna

Det är osäkert när svearna ingick i en politisk gemenskap. Samhället i Svetjud verkar ha varit splittrat och dominerat av enskilda stormän som skaffat sig makt genom plundringståg och tributtagningar i främmande länder. Det fanns således flera hövdingar i området som stod relativt oberoende från varandra. Källorna indikerar dock en viss maktkoncen-

tration under yngre järnåldern, där hövdingarna vid vissa tillfällen samlades i ett slags förbund under en federationsledare eller storkonung. Troligen kunde en sådan konung stundtals utöva ett herravälde (fvn. *rike*) över flera stammar och senare också över ett område. Efterhand stabiliserades stamförbundet och ett kungadöme växte fram i Mälardalen. En tydlig indikation på att svearna hade en gemensam federationskonung på 800-talet är uttrycket *rex sueonum* som finns i *Vita Anskarii* kap. 19, 26. Redan Tacitus (ca 100 e.Kr.) påpekar att det blott är en som härskar (*unus imperitat*) bland svearna (*suiones*) (*Germania* 44). Hans Kuhn (1971:283) menar att svearnas kungadöme är det äldsta bland alla germanska folk: ”Die Schweden hatten, als sie bekehrt wurden, von allen germanischen Völkern das weitaus älteste Königtum ” (jfr Sawyer 1991; Lindkvist 1995; Sundqvist 2002:68ff).

Den mest påtagliga indikationen på den tidiga kungamaktens inflytande över kultplatser i det förkristna Gästrikland är naturligtvis det samband som finns mellan *vi*-platser och kungsgårdar i området (se ovan). *Vi*-platserna har sannolikt övergått till att bli kungsgårdar någon gång under sen vikingatid eller tidig medeltid. *Vi*-platserna fungerade som arenor för kungamakten och det är möjligt att de blivit kronogods redan under vikingatiden (jfr Vikstrand 2000; Sundqvist 2011.). Namnen *Viboli* Ovansjö sn, *Vibro* i Österfärnebo sn, och *Viboli* Hedesunda sn har vid något tillfälle utkonkurrerats av den appellativa benämningen *Kungsgården*, medan *Vi* i Valbo har fått namnet *Kungsängen* (Hedblom 1958:78ff; Vikstrand 2000:223.). Dessa platser har alltså uppenbarligen fungerat som kronogods, åtminstone under medeltiden.

Men finns det något annat i källorna som tyder på att den förkristna härskarmakten i Mälardalen skulle ha haft en speciell relation till *vi*-platser? I de berättande källorna kommer det faktiskt i enstaka fall fram att sveakungen skulle skydda och vårda sådana platser, kanske också i viss mån kontrollera dem. Den fornvästnordiska skaldedikten *Ynglingatal* berättar om den svensk-norska kungaätten Ynglingarna, som troligen härskade i Mälardalen och Vestfold under delar av yngre järnåldern. Enligt traditionen skulle den norske skalden Thjodolf av Hvin ha diktat *Ynglingatal* cirka 890 (se Åkerlund 1939). Den dateringen har dock ifrågasatts av den norske historikern Claus Krag (1991) som menar att dikten kom till på 1100-talet. Flera forskare har dock gått emot Krag och hävdar att den traditionella dateringen av dikten ändå kan vara riktig (se

t.ex. Fidjestøl 1994; Sundqvist 2002; Skre 2007; Bergsvein Birgisson 2008).

I den ”svenska” delen av kvädet kallas sveakungen Yngve för *vörðr véstalls*. Ordet *vörðr* betyder 'beskyddare, bevakare, vakt, vaktman' (se t.ex. Wessén 1964:64). Den första leden i sammansättningen *véstallr* motsvarar ett fsv. *vi* 'helig plats, helgedom' (se Vikstrand 2001:298ff). Handskrifterna har olika läsarter när det gäller den andra leden. Adolf Noreen (1925) anser att *Codex Frisianus* är mest pålitlig och läser ordet *vétialldz* 'det heliga (Frös)tältets'. Han hänvisar här till det tabernakel som stod på en vagn, vari guden Frö drogs omkring i Svetjud, enligt tåten om Gunnar Helming (*Þáttur af Ögmundi dytt ok Gunnari helming, Flateyjarbók* I:337-339). *Codex Frisianus* brukar sällan ges företräde då handskrifterna skiljer sig åt. Kringla har *vestallz* 'helgedomsaltarets', vilket måste betraktas som den mest sannolika läsarten (se t.ex. Finnur Jónsson 1931 (1913-16):629; Marold 1987:66, 88). Ordet *stallr* (m.) betyder egentligen 'fot, fotstycke, bas som något kan stå på, ställning, stall'. I sammansättningen *véstallr* får ordet en religiös och rituell innebörd och kan betyda 'altare' (Hultgård 1993:230ff; Düwel 1985:38). Kenningen *vörðr véstalls* kan således tolkas 'helgedomsaltarets värdare el. beskyddare'. Här får vi en tydlig indikation på att den förkristna sveakungen hade en intim relation till *vi*-platserna.

Det verkar som om kungar och hövdingar rent allmänt i det förkristna Skandinavien hade en relation till *vi*-platser. På Rökstenen (Ög 136) från Östergötland (ca 800-tal), till exempel, finns sekvensen **sibi uiuauri**, som har tolkats 'Sibbe, helgedomens(-arnas) väktare' (se t.ex. Düwel 1992:66ff; jfr Widmark 1997:171; Peterson 1994:73). Här är det alltså en östgötsk hövding som vårdar och kontrollerar *vi*-platserna. Även norska jarlar och kungar bär liknande benämningar som Sibbe och kung Yngve. I dikten *Sigurðardrápa* (960 e.Kr.) hyllar skalden Kormak Ögmundarson Sigurd jarl för frikostiga gästabud (Ísl. Fornr. 26:168; se även Skj. B1:69f). Jarlen kallas i detta sammanhang för *vés valdr* 'helgedomens väktare' (se Sundqvist 2002:184ff). Kung Håkon den gode, som var samtida med Sigurd jarl, beskrivs på ett liknande sätt av Eyvind Skaldaspillir i skaldedikten *Hákonarmál*, som diktades omkring 960 e.Kr. När kungen dog hyllade skalden honom på följande sätt: 'då sades det hur väl kungen hade skyddat blotplatser (*vel ofþyrmt véum*) när gudarnas rad bad Håkon att vara välkommen' (Skj. B1:59).

Hur ska man då förklara kopplingen mellan sveakungen och *vi*-platserna? Arkeologen Charlotte Fabech (1991, 1994) har hävdad att en centralisering av offerkulten sker under folkvandringstid i Sydskandinavien. Offerceremonierna utfördes från stenåldern fram till romersk järnålder vid våtmarksområden, som låg långt bort från bebyggelsen. Men under folkvandringstid sker förändringar i offerpraxis. De offentliga offerceremonierna flyttas nu till bebyggelsen, främst allmänna samlingsplatser och härskarsäten. Mönstret kan iakttas i arkeologiska källor. Man har till exempel funnit så kallade guldgubbar vid aristokratiska boplatser. De avbildar troligen mytiska scener. Kanske fungerade de även som offer till gudarna eller som ett slags härskarsymboler (se ovan). Det verkar således som en ny härskarideologi växer fram, där bland annat ritualer, symboler och andra religiösa uttryck blir betydelsefulla. Härskaren och den tidiga kungamakten tycks under denna tidsperiod ta kontroll över den offentliga kulten. Parallellt med dessa förändringar uppträder hallbyggnader i Skandinavien. Hallen var en viktig arena för den högre eliten i samhället. Där kunde kungar och hövdingar med hjälp av ritualer, ceremonier och storslagna gästbud visa upp sin makt och överhöghet inför andra aristokrater och kultmenigheten. Hallen var alltså kungens eller hövdingens representationsbyggnad, men också ett kulthus. I anslutning till hallen på Helgö i Mälaren har man funnit dyrbart glas som vittnar om storslagna fester. Man har också hittat guldgubbar som indikerar att riter förekommit där (Lamm 1999).

Den tidiga kungamaktens närvaro i Gästrikland

Vi antar således att den tidiga kungamakten i Mälardalen, som tog gestalt och expanderar under vikingatiden, baserade sin maktutövning och auktoritet på ideologi, kult och redistributiva gåvobyttessystem. På det sättet kunde man utöva inflytande över naturresurser, produktion och ekonomi också i mer perifera områden. I Gästrikland kan denna maktutövning ha utförts från *vi*-platserna. Där har det troligen förekommit gemensamma tingsmöten och offerfester som leddes av sveakungens representanter eller bundsförvanter, det vill säga de lokala hövdingarna. I samband med de gemensamma samlingarna kunde den härskarmakten under ceremoniella former dela ut gåvor till lokala stormän och därmed binda lojala undersåtar till sig. Dessa stormän kan

ha haft ett stort inflytande på lokalbefolkningen och den produktion som förekom i området. Det är därför intressant att notera att järnhantering i Gästrikland, i flera fall är lokaliserad till de kult- och samlingsplatser som kallas *vi*. Kanske hänger detta samman med kungamaktens strategi att genom den offentliga kulten också erhålla inflytande över järntillverkningen.

Det finns med andra ord indikationer på att järnhanteringen och kulten i Gästrikland i viss grad varit kontrollerad av lokala hövdingar. Det kan ha varit frågan om en ekonomisk beroendeställning till kungamakten i Mälardalen, eller bör åtminstone ha varit frågan om en så god vinning av relationen emellan att ett reglerat och reciprokt förhållande har ansetts mycket viktigt. Det finns några omständigheter som visar på ett klart samband mellan de lokala hövdingarna i Gästrikland och kungamakten i Mälardalen:

-Den mest påtagliga indikationen på detta är naturligtvis det samband som finns mellan järn, *vi*-platser och kungsgårdarna i området (se ovan).

-Även i tidiga skriftliga källor finns ett samband mellan kungar, jarlar och *vi*-platser. Dessa makthavare kallas i vikingatida skaldedikter ibland för "*vi*-platsens övervakare". Kultplatserna har troligen under en lång tid också använts av lokala hövdingar som en plats för maktmanifestationer och detta utnyttjades under vendel- och vikingatid sannolikt även av federationskungarna. Dessa förhållanden har med all sannolikhet även förekommit i Gästrikland.

-Runstenarna i Ockelbo, Årsunda och Österfärnebo visar alla smedmotiv från Sigurdstraditionerna. De ligger alla längs väg 272 vilken löper på Enköpingsåsen. Motiven på stenarna har motsvarigheter i Drävle i Altuna sn i Uppland och Ramsund och Gök i Södermanland. Handelsvägarna söderut från Gästrikland leder ned mot Vendel, Valsgärde, Fjärdhundraland i Uppland och Badelunda i Västmanland, och sedan vidare mot Södermanland. Denna väg bör ha varit viktig för den tidiga kungamakten i Mälardalen som behövde järnet från Gästrikland.

-Gästrikland har haft en lång historia som en uppländsk provins och som en del av Norra Roden, d.v.s. den norra delen av Roslagen. Området var en del av ledungsväsendet och hade på

grund av detta reducerad skatt i förhållande till bosättingarna i inlandet (Hedblom 1958:27).

-Valbo och Hedesunda, vilka ligger mest strategiskt till när det gäller kommunikationer med Uppland, avviker från det övriga materialet genom att den sociala stratifieringen verkar vara större där än i övriga delar av landskapet. Kanske speglar dessa platser närvaron av en tidig elit i Gästrikland som hade alliansförhållanden med stormän och kungamakt i Mälardalen.

Slutsatser

Det är således mycket som talar för att järnhanteringen i Gästrikland var starkt knuten till lokala hövdingar och indirekt till den tidiga kungamakten i Mälardalen. *Vä*-platserna har fungerat som centrum för både religiösa ritualer och distribution av järnet från Gästrikland. De lokala stormännen måste ha haft ett stort inflytande över utförseln av järnet. Stormännen själva stod under ett starkt inflytande av eliten i Mälardalen. De kan ha haft ett relativt gott förhandlingsläge med tanke på deras stora kunskap och tekniska skicklighet i framställning och smide, men den övergripande administrationen kan ha organiserats och styrts av stormännen från Mälardalen. Hanteringen verkar ha varit intensiv och kan ha varit hårt styrd. Stora mängder järn har framställts under en relativt kort period. Produktionen kan även ha varit uppdelad på olika gårdar/byar inom ett bebyggelseområde. En sådan uppdelning ser vi ibland även i Hälsingland (Liasen 2002).

Järnet genomsyrar hela den gästrikländska kulturen under vikingatid. Relationen mellan järn, smide och kult blir uppenbar i gravskick och gravritual, med slagg och myrmalm samt vid enstaka tillfällen ämnesjärn i gravfyllning och gravgömma. Järnet dominerar dessutom fyndmaterialet helt och hållet, i allt från svärd till slädkrokar och hästrustningar.

Att järnhanteringen flyttar in till gården och odlingsmarken under yngre järnålder kan delvis bero på att järnproduktionen och smidet blir vanlig i de bredare samhällslagren. Till stor del ligger det dock i linje med Charlotte Fabechs tes om att kultutövningen koncentreras till odlingsmarken och gården under 400-500-talet e.Kr. Fyndmaterialet från Gästrikland stryker denna tes.

Referenser

- Ambrosiani, Björn 1980. Vendeltid; Båtgravarnas bakgrund. *Vendeltid*:7-9 (red. Sandwall, Ann). Statens Historiska Museum. Stockholm.
- Andersson, Thorsten 1992. Kultplatsbeteckningar i nordiska ortnamn. *Sakrale Navne* (red. Fellows-Jensen, Gillian & Holmberg, Bente). Norna-rapporter 48:77–105. Uppsala.
- Appelgren, Katarina & Broberg, Anders 1998. *Gravar och ugnar vid Gavleån*. Rapport 1996:130. UV Mitt, Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Baudou, Evert 1963. Arkeologiska undersökningar på gravfältet vid Årsunda. *Från Gästrikland* 1963:21–44. Gästriklands Kulturhistoriska Förening. Gävle.
- Bellander, Erik 1938. *Gästriklands järnåldersbebyggelse I. Fornlämningar och fynd*. Gästriklands Kulturhistoriska Förening. Gävle.
- Bellander, Erik 1944. *Gästriklands järnåldersbebyggelse II. Bebyggelsehistoria*. *Från Gästrikland* 1944. Gästriklands kulturhistoriska förening. Gävle.
- Bergsveinn Birgisson 2008. *Inn i skalden sinn*. Bergen.
- Björck, Niclas 1997. *En vikingatida grav i Edsta*. Rapport 1997:17. Länsmuseet Gävleborg. Gävle.
- Björck, Niclas 2000. *En vendeltida brandgrav och en skelettgrav i Bergby*. Rapport 2000:12. Länsmuseet Gävleborg. Gävle.
- Brink, Stefan 1992. Kultkontinuitet från bosättningshistorisk utgångspunkt. *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid* (red. Nilsson, Bertil). Projektet Sveriges Kristnande. Publikationer 1:105–127. Uppsala.
- Brink, Stefan 1996. Political and Social Structures in Early Scandinavia. A Settlement-Historical Pre-Study of the Central Place. *Tor* vol. 28, 1996: 235–281.
- Broberg, Anders 1996. *En medeltida prästgård i Vall*. Rapport 1996:103. Riksantikvarieämbetet UV Mitt, Stockholm.
- Budtz, Palle 1994. *Vägnisare till forntiden i Gästrikland*. Länsmuseet Gävleborg. Gävle.
- Burström, Mats 1990. Järnframställning och gravritual. En strukturalistisk tolkning av järnslag i vikingatida gravar i Gästrikland. *Fornvännen* 1990/3:261–271.
- Burström, Mats 1995. Att vilja förstå eller tro sig veta. *Fornvännen* 1995/3:171–174.
- Düwel, Klaus 1985. *Das Opferfest von Lade. Quellenkritische Untersuchungen zur germanischen Religionsgeschichte*. Wiener Arbeiten zur germanischen Altertumskunde und Philologie 27. Wien.
- Düwel, Klaus 1992. Zur Auswertung der Brakteateninschriften. Runenkenntnis und Runeninschriften als Oberschichten-Merkmale. *Der historische Horizont der Götterbild-Amulette aus der Übergangsepoche von der Spätantike zum Frühmittelalter* pp:32–90 (hrsg. Hauck, Karl). Göttingen.
- Eliade, Mircea 1978. *The forge and crucible. The origins and structures alchemy*. Chicago - London.

- Englund, Lars-Erik 1983. *Produktion-konsumtion-överskott. Den lågtekniska järnhanteringen ekonomiska betydelse för Valbo, Årsunda, Hedemora och Husby socknar under perioden 700-1200 AD*. C-uppsats. Institutionen för arkeologi, Umeå Universitet. Umeå.
- Englund, Lars-Erik 1994. Om att okritiskt projicera tillbaka vår tids föreställningar till förhistorisk tid. *Fornvännen* 1994/4:281-298.
- Eriksson, Katarina & Persson, Maria & Ulfhielm, Bo 2008. *Arkeologisk forskningshistorik över Gävleborgs län*. Rapport 2008:05. Länsmuseet Gävleborg, Gävle.
- Fabech, Charlotte 1991. Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk jernalder og folkevandringstid* (red. Fabech, Charlotte & Ringtved, Jytte). Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11–15 april 1989:283–304. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter. XXVII. Aarhus.
- Fabech, Charlotte 1994. Reading Society from the Cultural Landscape. South Scandinavia between Sacral and Political Power. *The Archaeology of Gudme and Lundeborg*:169–183 (red. Nielsen, Poul O. & Randsborg, Klavs & Thrane, Henrik). København.
- Fidjestøl, Bjarne 1994. ”Anmeldelse – Claus Krag 1991”. *Maal og Minne* 3–4:191–199.
- Finnur Jónsson. 1931. *Lexicon Poeticum. Antiquæ Linguae Septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske Skjaldesprog*. Oprindelig forfattet af Sveinbjörn Egilsson. København.
- Fyhrvall, Oscar 1901. *Bidrag till Gefle stads historia och beskrivning*. Gävle kommun. Gävle.
- Gräslund, Anne-Sofie 1992. Kultkontinuitet – myt eller verklighet? Om arkeologins möjligheter att belysa problemet. *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid* (red. Nilsson, Bertil). Projektet Sveriges Kristnande. Publikationer 1:129–150. Uppsala.
- Hed Jakobsson, Anna 2003. *Smältdegglars härskare och Jerusalems tillskyndare. Berättelser om vikingatid och tidig medeltid*. Stockholm Studies in Archaeology. 25. Stockholm.
- Hedblom, Folke 1958. *Gästriklands äldre bebyggelsenamn*. Gästriklands Kulturhistoriska Förening, Gävle.
- Hedeager, Lotte 2001. Asgard Reconstructed? Gudme – A ”Central Place” in the North. *Topographies of Power in the Early Middle Ages*:67–50 (ed. de Jong, Mayke & Theuws, Frans & van Rhijn, Carine) 7. Leiden–Boston–Köln.
- Hellquist, Elof 1957. *Svensk etymologisk ordbok I–II*. Lund.
- Holm, Lena 1980. *Sociala skillnader och ekonomi i Gästrikland under vikingatid*. C-uppsats. Institutionen för arkeologi, Umeå Universitet. Umeå.
- Hultgård, Anders 1993. Altskandinavische Opferrituale und das Problem der Quellen. *The Problem of Ritual* (red. Ahlback, Tore). Scripta Instituti

- Donneriani Aboensis. XV:221–259. Stockholm.
- Hultgård, Anders 1996. Fornskandinavisk kult – finns det skriftliga källor? *Religion från stenålder till medeltid* (red. Engdahl, Kerstin & Kaliff, Anders). Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 19:25–57. Linköping.
- Hyenstrand, Åke 1974. *Centralbygd - Randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder*. Acta universitatis Stockholmiensis. Studies in North-European Archaeology 5. Stockholm.
- Hyenstrand, Åke 1979. *Arkeologisk regionindelning av Sverige*. Riksantikvarieämbetet, arbetshandlingar. Stockholm.
- Hyenstrand, Åke 1983. *Kulturlandskap och bebyggelsehistoria – kring ett forskningsfält med exempel från forntid och medeltid*. Arkeologiska rapporter och meddelanden från institutionen för arkeologi vid Stockholms universitet 13. Stockholm.
- Iregren, Elisabeth & Magnell, Ola 2010. Veitstu Hvé Blóta Skal? The Old Norse Blót in the light of osteological remains from Frösö Church, Jämtland, Sweden. *Current Swedish archaeology*, vol. 18, 2010:223–250.
- Jansson, Sven B. F. 1987. *Runes in Sweden*. Originalets titel *The Runes of Sweden*. Översättning Foote, Peter G. Stockholm.
- Jørgensen, Lars 2002. Kongsgård – kusted – marked. Overvejelser omkring Tissøkompleksets struktur og funktion. *Plats och praksis – studier av nordiske førkristen ritual* (red. Jennbert, Kristina & Andrén, Anders & Raudvere, Catharina). *Vägar till Midgård* 2:215–247. Lund.
- Jørgensen, Lars 2009. Pre-Christian Cult at Aristocratic residences and Settlement complexes in Southern Scandinavia in the 3rd–10th centuries AD. *Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n.Chr. in Mittel- und Nordeuropa* :329–354 (Hrg. von Freeden, Uta). Bonn.
- Krag, Claus 1991. *Ynglingatal og Ynglingesaga: En studie i historiske kilder*. Studia humaniora. 2. Oslo.
- Kuhn, Hans 1971. *Kleine Schriften II. Aufsätze und Rezensionen aus den Gebieten der germanischen und nordischen Sprach-, Literatur- und Kulturgeschichte. Zweiter Band. Literaturgeschichte, Heldensage und Heldendichtung, Religions- und Sittengeschichte, Recht und Gesellschaft*. Berlin–New York.
- Lamm, Kristina 1999. Helgö. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 14:286–291. Berlin–New York.
- Lias, Katarina 2000. *Vendeltida gravar i Sörby*. Rapport 2000:01. Länsmuseet Gävleborg. Gävle.
- Lias, Katarina 2002. *Gravar och slagg. Stickprov på ett gravfält*. Slutredovisning. Dnr 1609/320. Länsmuseet Gävleborg. Gävle.
- Lidén, Hans-Emil 1969. From Pagan Sanctuary to Christian Church. The Excavation of Mære Church in Trøndelag. *Norwegian Archaeological Review* 2:3–32.
- Lindeberg, Marta 2009. *Järn i jorden. Spadformiga ämnesjärn i Mellannorrland*. Stockholm studies in Archaeology 48. Stockholms universitet. Stock-

- holm.
- Lindeblad, Karin 1997. Gården från yngre järnåldern – skede 3. *Kungens gods i Borg. Om utgrävningarna vid Borgs säteri i Östergötland* :31–44 (red. Lindeblad, Karin & Nielsen, Ann-Lili). Linköping.
- Lindkvist, Tomas 1995. *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt. Organisatoriska tendenser i Sverige under övergången från vikingatid till tidig medeltid*. Opuscula Historica Upsaliensia. 1. Uppsala.
- Lönnqvist, Olov & Widmark, Gun 1997. ”Den fredlöse och Oklunda-ristningens band”. *Saga och Sed. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok* 1997:145–159. Uppsala.
- Marold, Edith 1987. Die norwegische Reichseinigung und die Prieslieddichtung. *Arbeiten zur Skandinavistik* 7:59–97 (Hrsg. Groenke, Ulrich). Arbeitstagung der Skandinavisten des Deutschen Sprachgebietes: 4.8.–10.8.1985 in Skjeberg/Norwegen. Frankfurt am Main–Bern–New York–Paris.
- Melander, Jan 1982. *Rapport över en nyupptäckt fornlämning på Prästbordet, Hedesunda socken, Gävle kn. Läns museet Gävleborg*.
- Nielsen, Ann-Lili 1996. ”Hedniska kult- och offerhandlingar i Borg”. *Religion från stenålder till medeltid* (red. Engdahl, Kerstin & Kaliff, Anders). Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 19:89–104. Linköping.
- Nilsson, Bertil 1991. ”Frids- och asylföreskrifter rörande den medeltida sockenkyrkan?”. *Kyrka och socken i medeltidens Sverige. Studier till det medeltida Sverige* 5:473–504 (red. Ferm, Olle). Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Noreen, Adolf (red.) 1925. Þjóðólfr inn fróði ór Hvini. *Ynglingatal*. Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien 28:2. Stockholm.
- Peterson, Lena 1994. *Svenskt runordsregister*. Runrön. 2. Runologiska bidrag utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet (red. Elmevik, Lennart & Peterson, Lena). Uppsala.
- Rahmqvist, Sigurd 1998. *Det Medeltida Sverige. Gästrikland*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Sawyer, Peter H. 1991. *När Sverige blev Sverige*. Occasional Papers on Medieval Topics. 5. Alingsås.
- Simek, Rudolf 1995. *Lexikon der germanischen Mythologie*. Stuttgart.
- Skre, Dagfinn 2007. *Kaupang*. Oslo.
- Steinsland, Gro 1991. *Det hellige bryllup og Norrøn Kongeideologi. En analyse av hierogami-myten i Skírnismál, Ynglingatal, Háleygjatal og Hyndluljóð*. Oslo.
- Ström, Pär 1999. *Järn och makt. En tolkning av den gästrikländska materiella kulturens uttryck under yngre järnålder*. C-uppsats. Institutionen för arkeologi. Stockholms Universitet.
- Sundqvist, Olof 2002. *Freyr's Offspring. Rulers and Religion in Ancient Svea Society*. Acta Universitatis Upsaliensis. Historia Religionum. 21. Uppsala.
- Sundqvist, Olof 2005. Aspects of Rulership Ideology in Early Scandinavia –

- with Particular References to the Skaldic poem Ynglingatal. *Das frühmittelalterliche Königtum*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 49:87-124. Berlin–New York.
- Sundqvist, Olof 2005. "Tabu". *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 30:249–260. Berlin–New York.
- Sundqvist, Olof 2007. *Kultledare i fornskandinavisk religion*. Opia 41. Uppsala.
- Sundqvist, Olof 2011. Vi-platsernas väktare. *Makt, kult och plats* (red: Bratt, Peter & Grönvall, Richard). Arkeologi i Stockholm län 5. Stockholm.
- Söderberg, Bengt 2005. *Aristokratiskt rum och gränsöverskridande. Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600–1100*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter. No 62. Lund.
- Thorén, Per 1997. *Grisskogen. Ett vendel- och vikingatida gravfält i Ovensjö socken, Raä 33, Gästrikland*. Läns museet Gävleborg.
- Vikstrand, Per 2000. Konungen och helgedomen. *Oluf Rygh. Rapport fra symposium på Stiklestad 13.–15. Mai 1999* (red. B. Sandnes et al.). Nornarapporter. 70B:43–54. Uppsala.
- Vikstrand, Per 2001. *Gudarnas platser. Förkeristna sakrala ortnamn i Mälardalsregionen*. Acta academiae regiae Gustavi Adolphi. LXXVII. Studier till en svensk ortnamnsatlas utgivna av Thorsten Andersson. 17. Uppsala.
- Wessén, Essias (red.) 1964. *Ynglingasaga*. Nordisk filologi 6. København–Oslo–Stockholm.
- Widmark, Gun 1997. Tolkningen som social konstruktion. Rökstenens inskrift. *Rumor och ABC: Elva föreläsningar från ett symposium i Stockholm våren 1995* (red. Nyström, Staffan). Sällskapet Runica et mediaevalia. Opuscula 4:165–175. Stockholm.
- Zachrisson, Torun 2004. The Holiness of Helgö. *Exotic and Sacral Finds from Helgö. Excavations at Helgö XVI*:143–175. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.
- Åkerlund, Walter 1939. *Studier över Ynglingatal*. Skrifter utgivna av Vetenskaps-societeten i Lund. 23. Lund.

Otryckta källor

- Hjärthner-Holdar, Eva, docent, UV GAL, muntlig uppgift 2010-09-03.
- Jensen, Ronnie, 1:e antikvarie, Läns museet Gävleborg, muntlig uppgift 2001-10-22.
- Jensen, Ronnie, 1:e antikvarie, Läns museet Gävleborg, skriftlig uppgift 2003-01-18.